

PRVÁ KAPITOLA

PÔVOD KLAMSTVA

Toto je kniha o pravde – presnejšie povedané o veciach, ktoré nie sú pravdivé.

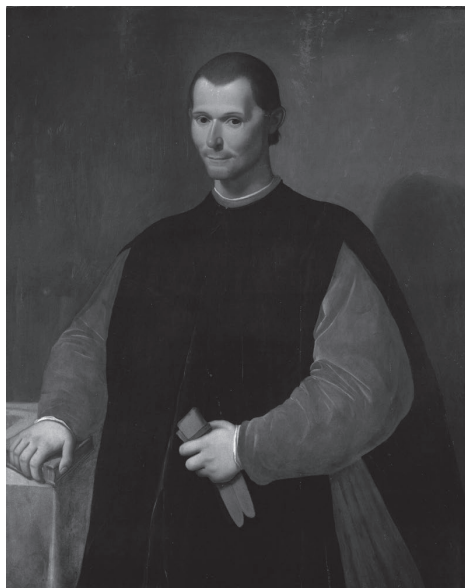
To nanešťastie znamená, že predtým, ako budeme pokračovať, musíme sa zamyslieť nad tým, čo to tá „pravda“ vlastne je, a čo je ešte dôležitejšie, čo pravda *nie je*.

Ide o to, že vo všetkom sa dá veľmi rýchlo zamotať, pretože je nesmierne veľa spôsobov, ako sa možno mýliť. Niektorých to možno prekvapí. Mnohí z nás predpokladajú, že jednoducho existuje pravda a lož, pričom sa dajú ľahko rozlíšiť. Žiaľ, vôbec to nie je také jednoduché. Dávni myslitelia, ktorí uvažovali nad povahou pravdy a jej protikladmi, si zas a znova uvedomovali jednu ústrednú zásadu – zatiaľ čo existuje veľmi obmedzený počet spôsobov, ako mať pravdu, existuje nekonečne veľa spôsobov, ako sa mýliť.

„Pravda mala vždy len jedného otca, no lži sú bastardmi tisícok mužov a plodia sa všade,“⁴ lamentoval alžbetínsky spisovateľ Thomas Dekker v roku 1606. Alebo ako to uviedol vo svojej eseji „O klamároch“ filozof šestnásteho storočia Michel de Montaigne: „Ak by malo klamstvo, rovnako ako pravda, iba jednu tvár, boli by sme na tom lepšie... no opak pravdy má tisíce podôb a neobmedzené pole bez hraníc.“

Táto kniha si kladie za cieľ kategorizovať aspoň niekoľko z tých tisícich podôb.

Naša éra nie je ani zďaleka prvým obdobím v dejinách, keď sme sa stali posadnutými pravdou či jej nedostatkom. V skutočnosti sú v Európe niektoré storočia známe ako „doba pretváranky“, pretože klamstvá sa v tom čase dostali príliš do popredia – od roku 1500 sa na kontinente odohrávali náboženské spory a každý, kto chcel prežiť, musel nosiť masku klamstva.

Niccolò Machiavelli vedel svoje...

Machiavelli ovládal umenie politického klamstva tak dobre, že jeho meno stále (trochu nespravodlivo) používame ako synonymum lži. V roku 1521 napísal: „Už dlho nehovorím, čo si myslím, a dokonca ani neverím tomu, čo hovorím, a ak aj náhodou poviem pravdu, ukryjem ju medzi toľko lží, že je ťažké ju nájsť.“⁴⁵ Úprimne, všetci sme už mali v práci takéto dni.

Ľudí v minulosti klamstvo znepokojovalo natoľko, že si vymysleli pozoruhodné spôsoby, ako odhaliť klamárov. V staroindických

Védách sa uvádza metóda založená na reči tela – klamár „neodpovedá na otázky alebo podáva vyháňavé odpovede; tára nezmysly, trie si palec na nohe o zem a chveje sa; zmení sa farba jeho tváre; prehrabúva si vlasy pri korienkoch; snaží sa všemožne ujsť...“⁶ O niekoľko storočí neskôr sa v Indii používala metóda váženia – obvinený z klamstva sa mal postaviť na dobre vyvážené váhy. Potom zostúpil, predniesol sa krátky prejav s výzvou, aby váhy odhalili pravdu, a daná osoba sa na ne mala znova postaviť. Ak vážila menej ako predtým, nebola vinná. Ak vážila rovnako alebo viac, bola vinná.⁷

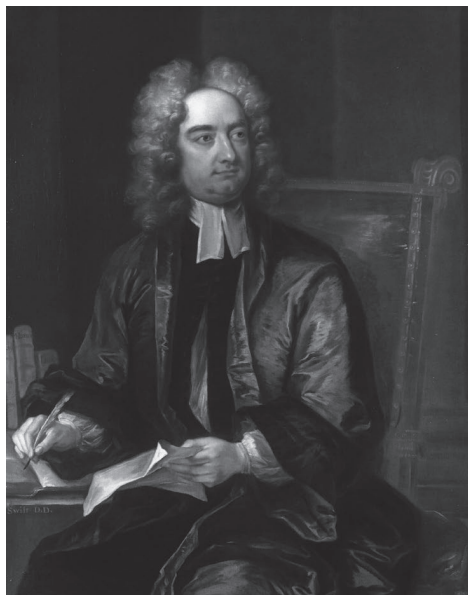
(Je zaujímavé, že medzi hmotnosťou a pravdou bol v rámci rôznych okultných procesov iný vzťah – v Indii sa ľahkosť spájala s nevinou, zatiaľ čo v Európe výrazná ľahkosť postačovala na to, aby bol niekto obvinený z čarodejníctva. Indický prístup je bizarný v tom, že počas súdneho procesu stačilo uľaviť si na toalete.)

Samozrejme, iné kultúry uprednostňovali jednoduchšie, priamejšie prostriedky na usvedčenie klamárov – rozžeravené železo alebo vriacu vodu. Nie je však jasné, či boli účinnejšie.

Ľudia už oddávna venujú značné úsilie klasifikáciám rôznych druhov klamstva. Bol to akýsi teologický ekvivalent písania zoznamov na portáli Buzzfeed. Už v roku 395 identifikoval sv. Augustín ako prvý osem druhov klamstva, a to podľa závažnosti v zostupnom poradí – klamstvo v náboženskom učení; klamstvo, ktoré ubližuje iným a nikomu nepomáha; klamstvo, ktoré ubližuje iným a niekomu pomáha; klamstvo z roztopaše; klamstvo, ktoré „pomáha iným klamať“; klamstvo, ktoré neubližuje nikomu a niekomu pomáha materiálne; klamstvo, ktoré neubližuje nikomu a niekomu pomáha duchovne; klamstvo, ktoré neubližuje nikomu a niekoho chráni pred „zneuctením tela“. (Pod tým posledným mal tuším na mysli prekazenie sexuálneho styku, ale nie som si tým stopercentne istý.)

V súčasnosti, prirodzene, klasifikujeme klamstvá inak. No i tak sú isté odtienky, ktorých si možno nie ste vedomí. Každý už počul o milosrdnej lži – neškodnom spoločenskom výmysle, ktorý nám má umožniť vychádzať medzi sebou a nepozabíjať sa navzájom. V angličtine sa označuje ako „biela lož“, no vedeli ste, že existujú aj iné farby lží? „Žltá lož“ vzniká v dôsledku rozpakov, zahanbenia alebo zbabelosti,

aby sme zakryli nejaké zlyhanie („pokazil sa mi počítač a vymazala sa mi prezentácia, ktorú som mal mať na dnes hotovú...“). „Modrá lož“ je pravý opak, bagatelizuje naše úspechy, hovoríme ju zo skromnosti („ach, tá prezentácia nie je nič výnimočné, vlastne mi s ňou veľmi pomohla Cathy...“). „Červená lož“ je zrejme najzaujímavejšia – hovorca vôbec nemá v úmysle klamať. Vie, že klame, publikum tiež vie, že klame, pričom hovorca vie, že publikum o tom vie. Nejde o to niekoho zavádzať – červená lož slúži na to, aby sme naznačili publiku niečo, čo nemožno povedať nahlas (či už „dajte sa vypchať...“, alebo neškodné „podme všetci predstierať, že sa to nestalo...“). Na príklade to pochopíte najlepšie – predstavte si, ako sa dvojica snaží vyhovoriť susedom, že sa včera večer pohádali, hoci ich hádka bola hlučná a všetci ju počuli.

Jonathan Swift nad niečím premýšľa... možno nad kravinami.

Hovorí sa, vraj klamstvo precestuje polovicu sveta, zatiaľ čo pravda sa ešte len obúva. (Pálčivým problémom však je, *kto* presne to povedal. Výrok sa zvykne pripisovať Markovi Twainovi, Winstonovi Churchillovi či Thomasovi Jeffersonovi, ale podozrenie spadá aj na

dalších obvyklých tvorcov duchaplných a stručných citátov. Toto prisudzovanie je, samozrejme, lož. Najskoršia formulácia citátu pochádza zrejme od ikonického írského satirika Jonathana Swifta, ktorý v roku 1710 napísal: „*Klamstvo letí a pravda pokrívka za ním.*“)

Nech to už povedal ktokoľvek, je určite pravdou, že hlúposti sa šíria pozoruhodnou a desivou rýchlosťou, čo iste viete, ak ste sa niekedy snažili uviesť fámy na internete na pravú mieru – to je v podstate každodenná náplň mojej práce, takže verte mi, niečo o tom viem.

V skutočnosti však dôvod, prečo má nepravda výhodu oproti pravde, ani tak nesúvisí s relatívnou rýchlosťou prenosu faktov a výmyslov, či dokonca s tým, že pravda si zvolila nepraktickú obuv, ale skôr so samotnou škálou klamstiev v ponuke. Na každú lož, ktorá precestuje polovicu sveta, pripadajú tisíce lží, čo neprešli ani prednými dverami. Ale počet potenciálnych lží tam vonku – nevyvnutých, keďže musia zodpovedať realite – predstavuje obrovskú darwinovskú testovaciu pôdu na objavenie tej najpútavejšej a najtrvácnejšej spomedzi nich – tieto zombie nepravdy sa budú vracaf zas a znova. Dá sa to prirovnať k tým druhom rýb, ktoré nakladú dva milióny vajčiek, pričom prežijú len dvaja potomkovia.

Naopak, pravda je trochu nudná. Len si tak posedkáva, vyzerá ako malá sivá hrudka neurčitej veľkosti, je známa aj tajomná zároveň. Okrem toho, že je trošku nudná, je aj pozoruhodne frustrujúca. Každý, koho úlohou je presne definovať malé fragmenty pravdy, dosvedčí jedno – pravda má vo zvyku vyklížiť vám z ruky práve vtedy, keď si myslíte, že ju už máte.

Samozrejme, existujú určité veci, ktoré sú jednoducho nespornou pravdou – oheň je horúcejšia než ľad, rýchlosť svetla vo vákuu je konštantná, najlepšou skladbou v dejinách je „Dancing On My Own“ od Robyn. No ak vezmeme do úvahy čosi iné ako nemenné zákony prírody, zrazu je všetko alarmujúco rýchlo zahmlené. Náhle budete dosť často hovoriť veci ako „Najlepšie dostupné dôkazy naznačujú...“ alebo „Áno, ale čo ak sa na to pozrieme z perspektívy?“ Každý, kto sa nejaký čas snažil získať presné údaje a dôkazy, rozumie tomu, ako má každý ďalší úlomok pravdy tendenciu vyvolať ďalších desať otázok. Vždy, keď si myslíte, že sa blížite k osvieteniu, realita sa stiahne z obzoru a nechá

vás topiť sa v mori nástrah. V tomto zmysle nie je pravda *vecou*, ale skôr dlhou iritujúcou cestou k cieľu, ktorý nikdy nedosiahnete.

Nespočetné nepravdy, ktoré nám zatiaľ svet ponúka, sú zvodné, prispôsobivé a – úprimne – aj ohromne zábavné.

Práve na samotné druhy nepravdy sa zameriame v tejto knihe, pretože lži sú v skutočnosti iba jednou z „tisícok podôb“ opaku pravdy.

Existuje napríklad umenie politického klamstva v podobe „prifarbenia faktov“. Prešibanosť v tomto prípade spočíva v tom, že netreba nevyhnutne klamať, ak chcete byť nečestní. Aj keď veľa politikov klame (šokujúca správa, ja viem), skutočným vrcholom umenia takéhoto podvodníka je dokázať prelačiť úplnú nepravdu hovorením len pravdivých informácií – stavať dom nezmyslov z tehál čestnosti. Potom je tu ešte „sebaklam“, schopnosť ľudí myliť sa, pričom presvedčajú samých seba o pravde. Patrí sem preceňovanie vlastných schopností či podľahnutie masovej hystérii, alebo davovej psychóze. A možno najrozšírenejšie a najškodlivejšie sú obyčajné táraniny, kecy či nezmysly.

Za ich pochopenie môžeme poďakovať filozofovi Harrymu G. Frankfurtovi – ako prvý sa vážne zaoberal analýzou tejto zložitej problematiky vo svojej práci *O nezmysloch* (On Bullshit). Áno, Harry Frankfurt si zrejme užíval svoje poslanie filozofa.

Frankfurtovým kľúčovým poznatkom – možno s ním nebudete súhlasiť – je skutočnosť, že klamstvá a nezmysly nie sú v skutočnosti to isté. Píše: „Nie je možné, aby niekto klamal, pokiaľ si nemyslí, že pozná pravdu. Vypúšťanie nezmyslov si nevyžaduje takéto presvedčenie.“

Inými slovami, klamára zaujíma pravda rovnako, ako zaujímajú námorníka ľadovce. Musí presne vedieť, aká je pravda, aby mohol podniknúť precízne a úmyselné kroky, aby sa jej vyhol. Pre človeka, ktorý iba „kecá“, je pravda nepodstatná, rád sa riadi heslom „ber alebo nechaj tak“. V tomto prípade možno náhodnú presnosť považovať za niečo navyše. Ak sa svet vašich táranín občas začne prelínať s reálnym svetom, neuškodí vám to, a dokonca to môže byť užitočný bonus. Na

druhej strane, pre klamára môže byť neopatrné priznanie nevhodnej skutočnosti v konečnom dôsledku osudné.

Nezmysly sa zakladajú na snovej logike, len tak preplávajú nezrovnalosťami, pretože to v danej chvíli dáva zmysel. Frankfurt poznáva, že táto „ľahostajnosť k tomu, ako sa veci naozaj majú“, je podľa neho „esenciou nezmyslov“.

Ich vplyv na svet je preto úplne odlišný. Klamstvá sú ako skalpel, nezmysly ako buldozér. Ak ste sa v poslednej dobe rozhliadli okolo seba a čudujete sa, ako je možné, že týmto bezočivým klamárom prejdú ich klamstvá, akoby sa nechumelilo, aj to, že ľudia nenazývajú klamstvá pravým menom, nuž... odpovedali ste si sami. Vinili ste ich z nesprávnej veci. Klamanie – zložitá analytická činnosť zameraná na detail – nie je nevyhnutne našim hlavným problémom. Naším hlavným problémom sú nezmysly.

A okrem všetkých týchto druhov nepravdy je tu aj obyčajný omyl.

Ako som už spomenul, pracujem v organizácii na kontrolu faktov, takže s kolegami prichádzame pomerne pravidelne do kontaktu s celou škálou spôsobov, ako sa môžu ľudia mýliť. Preto sme minulý rok vymysleli jeden myšlienkový experiment, ktorý mal ľudí prinútiť, aby sa zamysleli nad rôznymi druhmi bežných omylov. Naším zámerom je odstrániť mätúce, chaotické informácie, ktoré zaobalujú všetky príbehy a vyabstrahovať z nich jednoznačné tvrdenie z jedného zdroja – keď sa nemôžete spoliehať na iné dôkazy, ktoré by toto tvrdenie podporili, alebo vyvrátili. Hovoríme tomu „hodinová hra“ a tu je ukážka:

Zo spánku vás vytrhne neodbytné vyzváňanie telefónu. Otvoríte oči. Ste v neznámej miestnosti. Osvetľuje ju slabé svetlo vychádzajúce pravdepodobne z kúpeľňových dverí. Univerzálny dizajn, ktorý „evokuje domov, ale nie je domovom“, vám napovie, že sa nachádzate v nejakej hotelovej izbe. Nie ste si istý, kde ste alebo ako ste sa tam dostali – no na základe zahmleného myslenia si začnete uvedomovať, že trpíte pásmovou chorobou.

Netušíte, ako dlho ste spali.

Obzeráte sa po miestnosti a hľadáte nejakú stopu. Nie sú tam žiadne viditeľné hodiny a okná zakrývajú ťažké závesy, takže neviete, či je deň, alebo noc. Telefón na nočnom stolíku neprestáva zvoniť a pili vám uši. Neobratne ho zdvihnete.

„Jupí, zvládol si to!“ zaznie trochu prehnane rozradostený hlas na druhej strane linky. Neviete celkom zaradiť jeho neurčitý prízvuk.

„Hm,“ odpoviete, „kto volá?“

„Barry!“ odvetí hlas. „Som rád, že som sa s tebou konečne spojil!“ Zaváhate, či vôbec Barryho poznáte, ale rozhodnete sa pokračovať.

„Ja...“ zamumlete skôr, než si uvedomíte, že vlastne neviete, ako pokračovať. „Ehm... koľko je hodín?“ spýtate sa nesmelo.

„Sekundu...“ povie človek, ktorý sa identifikoval ako Barry, „pozriem na hodiny.“

Počujete, ako položil telefón, a jeho kroky strácajúce sa v diaľke. Uplynie nejaký čas, možno sekundy alebo niekoľko minút, ťažko povedať. Znovu počuť kroky.

„Je päť hodín, kámo,“ oznámi údajný Barry.

„Dobre,“ odpoviete.

Pointou tejto hry je nasledovné: musíte uviesť všetky spôsoby, ako by ste sa v tejto chvíli mohli myliť ohľadom toho, koľko je hodín. Pozor – je ich pravdepodobne viac, než si myslíte! Dodnes sme objavili vyše dvadsať spôsobov, a to sme zopár ďalších celkom určite prehliadli.

Do toho! Zastavte sa na chvíľu a pouvažujte. Koľko vám ich napadne? Predstavte si, ako hrá v pozadí nejaká príjemná hudba.

[HRÁ PIESEŇ „TAKE FIVE“ OD DAVEA BRUBECKA, ZATIAĽ ČO VÁM V HLAVE VŔTA SPOMÍNANÁ OTÁZKA. ZAMÝŠĽATE SA AJ NAD TÝM, ČI AUTOROVI NÁHODOU NEPRESKOČILO.]

Okej, ste späť? Výborne! Najprv si povedzme, čo je zrejmé. Barryho hodiny môžu ukazovať nesprávny čas – môžu ísť dopredu, môžu meškať alebo sa úplne zastavili. Alebo môžu ísť správne, no boli